

УДК 340.12:342.726

Ю.І. Турянський,
доктор економічних наук,
член НКР Конституційного суду України

НОВИЙ ЧАС ЯК ЕТАП СТІМКОГО РОЗВИТКУ ПРАВ ЛЮДИНИ

Анотація. У статті розглянуто генезис історичного розвитку та формування інституту прав людини. Проаналізовано найважливіші історичні документи, що здійснили надзвичайний вплив на становлення даного інституту. Досліджено найвідоміших мислителів даного періоду, що своїми працями вклали надзвичайну лепту у доктрину прав людини.

Ключові слова: права людини, держава, історичний генезис, закон, право.

Постановка проблеми. Права людини є найважливішою правовою ознакою розвитку людства. Надзвичайно довгий шлях пройшов цей інститут із часів свого зародження до сучасного розуміння. Історичний генезис поняття сягає далеких часів античності, де зародились ідейні начала захисту людини та визначення її місця в державі. З кожним історичним періодом пов'язані визначні події та постаті, що мали свій вплив на формування цього інституту. Поступально людство здійснювало еволюційний прогрес у розумінні та сприйнятті себе як цінності, а захисті своїх прав та інтересів як обов'язку держави, якій ми віддаємо частинку своєї власної свободи задля належного життя у суспільстві.

Досліджуючи історичні етапи формування інституту прав людини можливо прослідкувати основоположні ідейні начала, що дозволили сформувати всю плеяду правових елементів, що входять у понятійно-категоріальний апарат цього надскладного феномену та інструментарій, що був використаний для викристалізації прав лю-

дини вже у сучасному його розумінні.

Історичний аналіз періоду Нового часу є надзвичайно важливим для правового тлумачення даної категорії, оскільки події, що відбувалися, послужили основою для сформування першого покоління прав людини та остаточною передумовою для прийняття основоположного юридичного документу — «Декларації прав людини».

Стан дослідження. Проблемою історичного генезису прав людини займалася велика кількість науковців серед них: О.О. Бандура, Ю.М. Бисага, С.П. Головатий, Є.О. Гіда, О.М. Гончаренко, О.Б. Горова, М.В. Давидова, І.М. Жаровська А.М. Колодій, О.О. Майданник, Н.М. Оніщенко, В.Ф. Погорілко, О.Ф. Скакун, О.В. Скрипнюк, В.Я. Тацій, Ю.С. Шемшученко та ін. Проте комплексного дослідження, що розкриває усі аспекти формування досліджуваного інституту у даному періоді, нами виявлено не було.

Метою даної статті є детальний аналіз історичного генезису прав людини у період Нового часу.

Виклад основних положень.

Людство пройшло надзвичайно довгий шлях у боротьбі за свої права та у відстоюванні належного його юридичного закріплення. Визначним юридичним документом в історії формування інституту людських прав, посідає «Велика Хартія Вольностей» 1215 року. Даним актом було закріплено засадничий принцип «належної правової процедури», що передбачав захист людей від свавілля короля та забезпечення справедливого суду над ними. Вдало зазначає С. Головатий щодо значення даного документу «відтоді король мусив коритися юридичним приписам, які вимагали: по-перше, судового рішення; по-друге, такого судового рішення яке б було “правомірним” (а таким воно могло бути тільки за умови, що відповідає проголошеному принципіві *legale iudicium parium suorum*, себто якщо воно винисено тими, хто належав до того самого стану, що й засуджений, а не особами вищого стану); по-третє, такого судового рішення, яке мало бути ухвалене на підставі “закону, що діє в країні” — *lex terre* (а це усі місцеві звичаї та різновиди юридичних приписів, що на той час діяли на всій території Англії), а не лише королівського закону — *lex regni*» [1, с. 84].

Наступним історичним документом, що мав особливе значення для розвитку та формування людських прав є «Петиція про права» 1628 року. Вона була юридично визнаною Карлом I. В дні декларувалась «належна правова процедура», змістом якої було визначено обов'язковість проведення суду для покарання особи та утримання її у в'язниці.

Наступним визначним документом, що покликаний відстоювати тогочасні права людей та закріплювати юридичні можливості до їхньої реалізації

став «*Habeas Corpus Amendment Act*» 1679 року, що у подальшому став частиною конституції Англії. Концепція даного історичного документу увійшла у «ст. 5. Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод» [2], а також став в основу кримінально-процесуального законодавства більшості розвинутих держав світу, зокрема і в Україні.

Основною принциповою ідеєю даного документу є захист людини від «свавілля чиновників та влади» при обвинувачуванні людини у злочині. Передбачалося надання обов'язкової можливості для заарештованої особи звернутися до суду для перевірки законності її утримання, а у свою чергу суд був зобов'язаний розглянути дану заяву і як наслідок мав видати наказ, що адресувався посадовцю який був зобов'язаний у свою чергу доставити людину до суду. Заборона видачі такого наказу була передбачена у чітко встановлених випадках, а саме «державна зрада або тяжке кримінальне правопорушення». Таким чином, особу повинні були доставити до суду для встановлення законності затримання у найшвидший термін, що обґрунтовувався відстанню від місця утримання до суду. «Якщо місце ув'язнення зазначеної особи знаходиться на відстані більше ніж 20 миль від місця... де суд... розташований... але не більше 100 миль, то наказ виконується протягом 10 днів, а якщо відстань більше 100 миль, то протягом 20 днів після вищезгаданого вручення — і не пізніше» [3, с. 69]. Суд повинен здійснити перевірку законності затримання та арешту і мав право «звільнити заарештованого під заставу або поруки». Важливим також видається, що за умови неналежного виконання даних приписів судді та «тюремники» несли відповідальність.

У випадку порушення останніми виснажених норм, вони піддавались накладенню штрафів та звільненню із посади. Регламентація цих постулатів демонструє нам реалізацію принципу «недоторканості особи» та принципи «презупції невинуватості та законності». Актом декларувалось право особи на «справедливий суд» та фактично передбачалося виключення можливості перебування під арештом без проведення даної процедури.

Отже, акт мав надзвичайно великий вплив на формування інституту прав людини, а його прийняття стало визначною подією у реалізації засадничих правових принципів, що ніколи не втратять своєї актуальності та важливості.

Ще одним визначним документом, що своїми постулатами вніс у концепцію людських прав неабиякий вклад був «Білль про права» 1689 року. Його норми були спрямовані на обмеження абсолютної влади короля та на можливість самостійно змінювати, створювати чи скасовувати закони без згоди на це Англійського парламенту. Того ж року в Англії прийняли «Акт про віротерпимість». Даний документ мав величезне значення для інституту прав людини. «Цей Акт поклав край переслідуванням та численним утискам вірних Протестантської церкви, яких вони зазнавали з боку Англійської церкви. Це був головний прорив у боротьбі за релігійну свободу» [1, с. 163].

Однією із найвизначніших подій, що відбулася у досліджуваному періоді це прийняття Декларації незалежності США 1776 року. Цей юридичний документ повністю перейнятий ідеєю щодо збереження людських прав. Визначальними елементами яких є свобода, рівність усіх людей та право на життя. Також у Декларації

присутня ідея «прагнення щастя», що вкладає Томасом Джефферсоном як постулат у виявленні його сприйняття потреб людини та необхідності у їхньому захисті з боку держави, саме це і є змістом створення останньої, а у випадку невідповідності дій влади, право людей на її зміну шляхом повстання народу. Т. Джефферсона вважають, геніальною людиною, що здійснила епохальні зміни в історії США. Ним, зокрема відстоювались принципи «свободи слова та друку», що говорить про прогресивне бачення президента щодо формування та реалізації людських прав. Слід також звернути увагу, що парадигмальною основою даної декларації є вчення Джона Локка який у своїх працях висвітлював ідеї «права людини на життя, свободу, рівність та власність». Також Локк обґрунтовував ідею, що держава виступає як певний інструмент у захисті зазначених прав.

У Декларації Незалежності зазначено, що «Ми вважаємо за самоочевидні істини, що всіх людей створено рівними; що Творець обдарував їх певними невідбірними правами, до яких належать життя, свобода і прагнення щастя; що уряди встановлюються між людьми на те, щоб забезпечувати ці права, а влада урядів походить із згоди тих, ким вони управляють; що в кожному випадку, коли якась форма правління стає згубною для такої мети, народ має право змінити або скасувати її і встановити новий уряд, спираючись на такі принципи та організовуючи його владу в такі способи, які видаються народу найдоцільнішими для досягнення своєї безпеки і щастя» [4].

Томас Пейн (1737-1809) англо-американський філософ, що своєю працею «Права людини» та «Здоровий глузд» здійснив неперевершений вклад в

формуванні інституту прав людини. Т. Пейн особливої уваги приділяв функціонуванню держави та значенню людини у суспільстві.

У своїй фундаментальній праці «Права людини», Т. Пейн зазначав «Людина увиходить до суспільства ані для того, щоб зробитись там гіршою, ніж вона була перед тим, а ні для того, що ці права було краще збережено. Її природні права є основою всіх її цивільних прав» [5, р. 464]. Праці даного політичного філософа були надзвичайно прогресивними та мали величезний вплив на хід історії у забезпеченні людині її прав та досягнення демократії і незалежності та особливе право людей в усуненні влади, що не відповідає народним потребам.

Т. Пейн проводив розмежування між природними та цивільними правами. Природні права згідно із трактуванням мислителя «це ті, що належать людині на підставі її права на існування. До цього виду належать усі духовні права, або права, що впливають із її розумових здібностей, а також усі ті права, на підставі яких особа діє задля власного спокою та щастя і які не шкодять природнім правам інших людей. Цивільні права — це такі, що належать людині на підставі її права на членство в суспільстві» [5, р. 465].

Праці Т. Пейна мали величезне значення у боротьбі за незалежність Америки, його надихаючі статті передруковувались та розповсюджувались з метою закликати людей до боротьби, відстоюючи свою незалежність, водночас відверто критикуючи монархічну владу та відстоюючи республіканську форму правління, як найбільш прийнятну.

Іммануїл Кант (1724-1804) відомий німецький філософ, що своїм творчим

спадком вклав визначну лепту у формуванні інституту прав людини. У його працях висвітлюється ідея, що свобода є одним із найважливіших людських прав та походить із природного права. Всесвітньо відомою є його праця «До вічного миру», що аналізує проблеми війни котра впливає на всіх людей у державі та спричиняє негативні наслідки які відображаються на усіх внутрішніх процесах у державі. «У період становлення демократичних інститутів слід особливу увагу приділити системі гарантій, здатних захистити суспільство від негативних явищ авторитаризму, тому історико-правові дискусії з приводу функціонування влади, її понятійного апарату, взаємодії громадянського суспільства та влади є актуальними на сьогоднішній день розвитку наукової думки» [6, с. 4].

І. Кант зазначає, що «право людини мусить вважатися священним, яких би жертв не коштувало це пануючій владі. Тут немає середини. Всій політиці необхідно схилити коліна перед правом людини» [7, с. 93-94]. У працях І. Канта з'являється людиноцентристська парадигма — «людина є найвищою цінністю», що є базовим принципом у досліджуваному інституті.

Т.О. Продковенко аналізуючи творчість цього філософа влучно зазначає, що «І. Кант установлює первинність ідеї свободи особистості стосовно права, права стосовно ідеї державного устрою суспільства, а також первинність ідеї державного устрою щодо самих держав. На думку мислителя, наш обов'язок полягає не в побудові досконалого правового громадянського суспільства, де панує свобода, обов'язок, а в тому, щоб діяти відповідно до ідеї цієї мети. Варто зазначити, що, зробивши свободу людини

головним компонентом і вихідним пунктом визначення права, Кант не тільки продовжив традиції Просвітництва й буржуазних революцій XVIII ст., а й на століття передбачив важливість людської свободи та необхідність її правових гарантій» [8. с.48].

I. Кант у своїх ідеях вкладав особливе значення ліберальним принципам у співвідношенні із збереженням та дотриманням прав та свобод людини та зазначав, що «найбільша проблема для людського роду, розв'язати яку його змушує природа, — досягнення загального правового суспільства. Тільки в суспільстві, і саме в такому, в якому членам його надається найбільша свобода, а стало бути існує повний антагонізм ... і забезпечення свободи заради сумісності її зі свободою інших, — тільки в такому суспільстві може бути досягнута вища мета природи: розвиток всіх її задатків, закладених в людстві» [7. с. 428].

Отже, згаданий мислитель своїми працями висвітлював найважливіші концептуальні ідеї, що притаманні інституту прав людини та у сучасному світі мають найважливіше значення у юридичній доктрині загалом, а їхнє належне дотримання є певним барометром, що може свідчити про стан розвитку правової держави.

Висновки. Період Нового часу поступально сформував основні засадничі принципи прав людини. Найважливіші революції того часу здійснили рушійні перетворення у боротьбі людей за власну свободу та незалежність в тому числі і від авторитарної волі монарха. «Велика Хартія Вольностей» 1215 та року, що стала першим у світі писаним актом, що перейнятий ідеєю людських прав встановлювала певні обмеження свавілля короля і забезпечувала справедливий суд над громадянами. Наповнив історичну доктрину прав людини також «Habeas Corpus Amendment Act» 1679 р. постулати якого вкладені в законодавство більшості розвинутих держав світу. Даний акт мав на меті захист людини від «свавілля чиновників та влади» та унеможливлення незаконного утримання людини під арештом. Одним із найвизначніших юридичних документів досліджуваного періоду стала «Декларація незалежності США». Визначальними елементами якої є свобода, рівність усіх людей та право на життя, що є парадигмою у першому поколінні прав людини. Наступними науковим пошуком у даному напрямку стануть наступні історичні періоди генези формування інституту прав людини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Головатий С. Людські права. Лекції. Київ.: Дух і літера, 2016. 760 с.
2. Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004
3. Шевченко О.О. Історія держави і права зарубіжних країн : [хрестоматія для студентів юрид. вузів та факультетів]. Київ. : Вентурі. 1995. 256 с.
4. Декларація незалежності США (1776 р.) URL: <http://osvita.khpg.org/index.php?do=print&id=946555693>
5. Paine T. The Rights of Man. Collected Writings. New York: Library of America, 1995. 902 p.
6. Жаровська І.М. Державна влада: правові категорії: монографія. Львів: Вид-во Львів. комерц. акад, 2012. 196 с.
7. Кант И. Соч. : в 6 т. / И. Кант. Москва. : Мысль, 1964. Т. 3. 392 с.

8. Продковенко Т.О. Концепція свободи індивіда у творчості Іммануїла Канта. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія юридичні науки. Випуск 1. Том 1. 2015. С. 45-49.

Турянский Ю.И.

Новое время как этап стремительному развитию права человека.

Аннотация. В статье рассмотрены генезис исторического развития и формирования института прав человека. Проанализированы важнейшие исторические документы, совершили чрезвычайное влияние на становление данного института. Исследована самых известных мыслителей данного периода, своими трудами вложили чрезвычайную лепту в доктрину прав человека.

Ключевые слова: права человека, государство, исторический генезис, закон, право.

Yu. Turiansky

New time as a stage of a rapid development of human rights.

Annotation. The genesis of historical development and formation of human rights institute is considered in this article. The most important historical documents, which had an extraordinary influence on the formation of this institute, were analyzed. The most famous thinkers of the period and their works that have made a remarkable contribution to the human rights doctrine were investigated.

Keywords: human rights, state, historical genesis, law, right.